

Lea Šugman Bohinc¹

Gregory Bateson – vizionarski, nerazumljeni in spregledani snovalec korakov k ekologiji uma

Gregory Bateson –
visionary, misunderstood and disregarded creator
of steps to an ecology of mind

POVZETEK

Avtorica vzame v članku pod drobnogled biologa, antropologa, kibernetika in epistemologa Gregoryja Batesona (1904-1980) in njegovo najznamenitejše delo *Koraki k ekologiji uma* (1972). Predstavi njegove glavne konceptualne prispevke k razvoju kibernetike epistemologije, inovativni transdisciplinarni način razmišljanja in empiričnega proučevanja kulture vzajemno soodvisnih vzorcev odnosov med duševnimi, biološkimi, socialnimi in ekološkimi sistemi in njihovim okoljem. Kratko povzame nekatere njegove izvirne pojme, ki so pomembno vplivali in še vedno vplivajo na področjih psihiatrije in psihoterapije in drugih disciplin - npr. simetrična in komplementarna shizmogeneza, dvojna vez, devteroučenje, pojasni tudi način dialoga, imenovan metalog. Avtorica Batesonove ideje umesti v čas izida in prvih recenzij knjige, nato pa razišče široko razprostrte sledi njegovih zamisli in njegov položaj (zlasti citiranost) v današnjem kontekstu številnih družboslovnih in naravoslovnih znanosti. Opozori na protislovje med visokim deležem navajanja Batesonovih del in nizko stopnjo konkretnega udejanjanja njegovih idej v sistemski psihoterapiji. Članek sklene z interpretacijo Batesona kot pretežno nerazumljenega in spregledanega, a vizionarskega misleca, čigar kompleksni, celoviti, razvojni, mrežni pogled na vzorce skupnega prilagajanja in razvoja življenjskih oblik se v luči grožnje ekološkega uničenja danes zdi skrajno aktualen in nujno potreben.

Ključne besede: Gregory Bateson, *Koraki k ekologiji uma*, kibernetika epistemologija, simetrična in komplementarna shizmogeneza, dvojna vez, devteroučenje, metalog, skupno prilagajanje in razvoj

¹ Dr. Lea Šugman Bohinc, psihologinja in psihoterapevtka, docentka na Fakulteti za socialno delo Univerze v Ljubljani in na Fakulteti za psihoterapevtsko znanost Univerze Sigmunda Freuda v Ljubljani, Lea.SugmanBohinc@fsd.uni-lj.si.

ABSTRACT

This article reassesses Gregory Bateson (1904 – 1980), a biologist, anthropologist, cyberneticist and epistemologist and his most famous work *Steps to an Ecology of Mind* (1972). The article introduces his main conceptual contribution to the development of cybernetic epistemology, an innovative transdisciplinary way of thinking and empirical inquiry into the culture of mutually co-dependent patterns of relationship between psychological, biological, social and ecological systems and their environment. Bateson's ideas in the *Steps* are contextualised against the time of its first publication and the first reviews of his book. Some of his original concepts which had significant influence and continue to have influence in the fields of psychiatry and psychotherapy as well as in other disciplines are briefly summarised – e.g. symmetrical and complementary schismogenesis, double bind, deuterio-learning, in addition to the metalogue as a way of dialogue. The widely spread traces of Bateson's ideas and his position (especially the number of citations) in the contemporary context of numerous social and natural sciences are explored. The reader is reminded of a contradiction between the high number of citations of Bateson's works in contrast to the low degree of concrete realisation of his ideas in systems psychotherapy. The article is concluded with an interpretation of Bateson as a predominantly misunderstood and disregarded though visionary thinker whose complex, holistic, developmental, networking perspective regarding the patterns of co-adaptation and co-evolution of life forms seems – in the light of a threat of ecological destruction - extremely up-to-date and necessary.

Key words: Gregory Bateson, *Steps to an Ecology of Mind*, cybernetic epistemology, symmetrical and complementary schismogenesis, double bind, deuterio-learning, metalogue, co-adaptation and co-evolution

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

This article has been inspired by the forthcoming publication of the book *Steps to an Ecology of Mind* (1972) written forty-seven years ago by Gregory Bateson (1904-1980) and now translated into the Slovenian language. The main purposes of the article are to answer the following questions: What can a nearly half-century old work, encompassing thirty-five years of the author's essayistic legacy, tell a contemplative person in our contemporary globalised world? How was the book received at the time of its first release? What, if any, trace has it left in the fields of humanistic, naturalistic and social sciences?

Steps to an Ecology of Mind reassessed

Bateson - a biologist, anthropologist, cyberneticist and epistemologist - and his most famous work *Steps to an Ecology of Mind* are re-examined looking at his main conceptual contribution to the development of cybernetic epistemology, an innovative transdisciplinary way of thinking and empirical inquiry into the culture of mutually co-dependent patterns of relationship between psychological, biological, social and ecological systems and their environment. The author's ideas in the *Steps* are contextualised against the

time of its first publication and the first reviews of the book. The intellectual public, including many reviewers (e.g. Slobodkin who wrote a review of the *Steps* in 1974), have defined Bateson as one of the most misunderstood thinkers and scientists of the 20th century, often commenting also on his occasionally very demanding writing style and interpreting his at that time unusually complex way of thinking as too abstract to be theoretically comprehensible and practically realisable. Bateson propounds a science as a map of drawing new cognitive patterns (e.g. regarding the concept of 'mind' and 'ecology of mind'), connected with the learning of more complex orders, such as deuterio-learning – 'learning to learn' - occurring simultaneously with more simple, operational learning (proto-learning). The author's combination of both rigorous (logically precise and thorough) and loose (playful, relaxed, open for inspiration) thinking is demonstrated in what is termed the metalogue – a special dialogical form constructed in the *Steps* as a conversation between Bateson-the father and his daughter that can be interpreted as a precursor of the later dialogic and narrative systems therapy approaches known as 'the not knowing position'.

Schismogenesis and cybernetic epistemology in theory and everyday life

Some of Bateson's original concepts which had significant influence in the past and continue to have influence in the fields of contemporary psychiatry and psychotherapy as well as in other disciplines are briefly summarised. His concept of symmetrical and complementary schismogenesis, i.e. intragroup differentiation, is still regarded as one of the profound principles of systems communication theory, used in disciplines dealing with the organisation and behaviour of complex systems and phenomena. Bateson's collaboration with a transdisciplinary team of systems scientists – cyberneticists - gathered around Norbert Wiener in Palo Alto, has resulted in many innovative, complex ideas referring to the concept of circular causality in describing and interpreting self-organising, i.e. self-regulatory processes and behavioural patterns of living and non-living systems. The ability of a system to respond to the interpreted stimulus, i.e. information ('difference that makes a difference') in a self-regulative manner, was understood by Bateson as a common property of life and mind in general. He illustrated cybernetic epistemology and connected communicative acts with a (symmetrical) relationship that a person addicted to alcohol had with a bottle in which the former's belief that one can control and overcome the latter was doomed to be a lost battle. The case was used by Bateson as a metaphor for logical mistakes and its potentially dramatic consequences when one experiences oneself as separated from the environment and tries to purposefully control nature.

Contradictory responses to double bind theory

Based on clinical and experimental data, the Palo Alto project group (Bateson, Jackson, Haley & Weakland, 1956) developed a theory of schizophrenia, named the 'double bind theory', a communication analysis using logical types (Whitehead & Russell, 1963, orig. 1910), which has become one of the most contradictory - both inspiring and criticised – psychological theories of contemporary science. The authors defined the necessary conditions for establishing a communicational, i.e. relational, context, called a 'double bind' pattern. The conditions include contradictions between a message (one logical type)

and connected meta-message (different logical type) that contextualises the first one. If such communicational circumstances keep repeating within the same interpersonal relationship in which one person adopts the role of a 'victim', his or her behaviour can get caught in a habit of a 'double bind' without any possibility of breaking out of it and a person can develop symptoms of a psychological disorder diagnosed as schizophrenia. Bateson and his colleagues emphasised their understanding that the behaviour of a person caught in a 'double bind' relational pattern is his or her self-corrective, most viable adaptation to the personal interpretation of the situation.

In response to many critical voices raised against that theory, the authors (Bateson et al., 1963) wrote another article arguing that they hadn't suggested their concept as an absolute explanation for the emergence and maintenance of every psychotic disorder but rather as a plausible hypothesis comparable with others, i.e. genetic and psychodynamic hypotheses. In the following years, Bateson repeatedly explained his original understanding regarding the development of communication paradoxes. He emphasized – as in his works published many years before the *Steps* – his interpretation of abstract patterns that connected a variety of phenomena, such as art, poetry and humour as well as communication forms unrelated to human language and human interactions that were related to fundamental biological processes of adaptation and evolution (Tramonti, 2018).

Bateson warned against reification of the 'double bind' metaphor as it was only an *idea*, a construct of a pattern, not a *thing* in a human mind. It is sad how the ideas of such an innovative, lucid and ethically sensitive thinker had been reshaped and twisted to the extent that its result then became the object of severe condemnation and persecution. One could argue that it is not Bateson's double bind theory that is contradictory but its reified interpretation, constructed and then heavily criticized by theoreticians and practitioners who 'applied' it in their clinical work.

Four decades after the *Steps* Bateson's daughter Nora Bateson (Bateson & Sieburg, 2011) defines a 'social double bind', referring to the self-reinforcing, paradoxical relationship between the problem of social inequalities and unsuccessful attempts to solve the problem by increasing economic growth leading to even more social inequalities. In addition, Nora Bateson also defines a 'global, i.e. ecological double bind' as a result of the contradictory relationship between humankind's endeavours to preserve our natural environment along with attempts to maintain and raise our life standard by means of continuous economic growth with disastrous effects for the system of Earth. Possible desired ways out of such 'double binds' are suggested by contemporary transdisciplinary movements usually connected with ecosystems and ecosocial perspectives regarding our current life circumstances (Fine et al., 2008; Laurie et al., 2016; Steffen et al., 2015). Though promising, the originators of these movements do not seem to be familiar with Bateson's visionary concepts, such as ecosystems epistemology and his many metaphors for humankind's inevitably much needed ecological awareness of interdependency with nature if we are to preserve life on our planet for the future generations of all life forms.

Traces of Bateson's ideas in contemporary sciences

The widely spread traces of Bateson's ideas and his position (especially the number of citations) in the contemporary context of numerous social and natural sciences are explored in the article. The reader is reminded of a contradiction between the high number

of citations of Bateson's works (Thomas, Waits & Hartsfield, 2007) in social and natural sciences (SSCI and SCI-E) and the low degree of concrete realisation of his ideas in systems psychotherapy. Despite quite pessimistic conclusions regarding this contradiction (Thomas, Waits & Hartsfield, 2007), Tramonti (2018) offers a more optimistic view for future systems psychotherapy, referring to the more recent transtheoretical research findings concerning the contextual factors of psychotherapy outcome. His perspective can be supported and extended with the knowledge contributed by the contemporary sciences of complex systems (Schiepek, Tominschek & Heinzl, 2014). What these two research directions have in common with Bateson, is the idea of communication, i.e. of quality (therapeutic) relationship as the precondition for the processes of constructive change in a system's patterns as the viable adaptation and co-adaptation to life's challenges.

The above-mentioned views have (con)firmated my belief of a valuable and rare work performed by a group of colleagues at the Faculty of Psychotherapy Science, Sigmund Freud University in Ljubljana (Možina, 2007, 2016), and the Faculty of Social Work, University of Ljubljana. Since as long ago as the middle 80's, we've continuously studied and taught theoretical ideas of Bateson and other systems theory authors while offering systems-based psychological support and psychotherapy to the people in distress. The history of our endeavours, unique by its cybernetic epistemological framework, originated in our educational collaboration with Graham Barnes already in ex-Yugoslavia and after the establishment of International School for Cybernetics of Psychotherapy as a postgraduate study programme at the Medical Faculty, University of Zagreb. The cooperation of Slovenian and Croatian colleagues has continued even after the foundation of the Faculty of Psychotherapy Science of the Sigmund Freud University in Ljubljana (Možina, 2007, 2016) and the consequent division of the International School for Cybernetics of Psychotherapy – Systems Approach in two separate systems of psychotherapy training (Možina & Makovec, 2010; Možina et al., 2011).

Inspired by the work of those who had been building the body of systems knowledge and drawing maps of systems social work and psychotherapy practice since the middle of the 20th century, we've been contributing to its further evolution (Barnes, 1994, 2001, 2002, 2008; Kopal, 2004, 2005; Kopal & Možina, 2004; Kordeš, 2004, 2005; Kordeš & Jeriček, 2001; Miškulin, 2014, 2016 a, b, 2017; Možina, 1991, 2005, 2007, 2010, 2013, 2016; Možina & Kordeš, 1998; Možina & Makovec, 2010; Čačinovič Vogrinčič, Kopal, Mešl & Možina, 2005; Možina, 2005; Možina et al., 2011; Stritih, 1992, 1993 a, b, 1994; Stritih & Možina, 1992, 2000; Štajduhar, 2010; Šugman Bohinc, 1997, 1998, 2000 a, b, 2005, 2010, 2011, 2013, 2016 a, b, c).

Conclusion

It is now possible to answer the questions posed in the *Introduction*. Yes, Bateson's forty-seven years old work *Steps to an ecology of mind* is worth translating as this exceptional, although during his lifetime and up to today more or less incomprehensible thinker still has a lot to say to us. It is possible that - with regard to the current state of our society and our planet - his ideas are even more relevant today than they were half a century ago. With the prospect of the contributions made by the contemporary psychotherapy outcome research and the sciences of complexity along with the paradigm of social constructionism it is likely that we will understand and use Bateson's ideas more than was possible for his contemporary fellow scientists. The article is concluded with an interpre-

tation of Bateson as a predominantly misunderstood and disregarded though visionary thinker whose complex, holistic, developmental, networking perspective regarding the patterns of co-adaptation and co-evolution of life forms seems – in the light of a threat of ecological destruction - extremely up-to-date and necessary.

UVOD

K pisanju tega prispevka me je nagovoril za letošnjo jesen napovedani Beletrinin izid prvič v slovenščino prevedene knjige *Koraki k ekologiji uma* (Bateson, 1972), ki jo je biolog, antropolog, kibernetik in epistemolog Gregory Bateson objavil pred sedeminštiridesetimi leti. Kot sistemski znanstvenik in transdisciplinarni mislec je pomembno vplival na psihiatrično, psihološko in psihoterapevtsko razumevanje duševnega zdravja in duševnih motenj. Utemeljeno se lahko sprašujemo po razlogih za izdajo tako 'starega' dela v času, ko je knjižni trg preplavljen z znanstvenimi, strokovnimi in literarnimi novitetami in je ena od značilnih bralno nakupovalnih navad večine sodobnega bralstva, poklicnega in laičnega, 'zasvojenost' z dostopanjem do čim bolj svežih, ravnokar objavljenih izdaj, njihova dostopnost pa večja kot kadarkoli v poznani zgodovini človeštva.

Kaj – razen dokumenta nekega zgodovinskega, kulturnega, znanstvenega itn. obdobja in inovativnega konceptualnega in metodološkega pristopa - lahko knjiga, ki je stara skoraj pol stoletja in povrh vsega vključuje petintridesetletno esejistično dediščino enega avtorja, pove razmišljajočemu človeku v današnjem, kot radi poudarimo, globaliziranem svetu? Kako so pričujoče delo sprejeli v času njene prve objave? In kakšno, če sploh, sled je pustilo na področjih humanističnih, naravoslovnih in družboslovnih ved?

Poskusila bom odgovoriti na zastavljena vprašanja ali, bolje rečeno, lotila se bom risanja svojega zemljevida razumevanja idej, ki jih je razvil, rigorozno miselno ter empirično preveril in potrdil, zavrnil ali pa pustil odprte za nadaljnje proučevanje Gregory Bateson (1904-1980) v svojem snovanju transdisciplinarne znanosti o kulturi vzajemno soodvisnih vzorcev odnosov med duševnimi, biološkimi, socialnimi in ekološkimi sistemi in njihovim okoljem. Poskusila bom tudi oceniti aktualni vpliv Batesonovih zamisli, predstavljenih v knjigi *Koraki k ekologiji uma* na področjih, ki jih je raziskoval. Zvesta kibernetiki konstruktivistični epistemologiji bom ubrala prvoosebni, avtorski slog poročanja, ki je značilen tudi za večino Batesonovega pisanja, kar je še danes prej izjema kot pravilo znanstvenega objavljanja.

Koraki k ekologiji uma od časa izida do danes

Naloga vzeti pod drobnogled *Korake*, ki veljajo za Batesonovo najbolj znamenito in najuspešnejše znanstveno delo, me je od trenutka dalje, ko sem jo prevzela, navdajala z dvojnimi občutki – s pritajenim ponosom, radovednostjo in ustvarjalnim vznemirjenjem ter sočasnim frustrirajočim dvomom vase in strahospoštovanjem. S strahospoštovanjem do avtorja in njegove proslavljene knjige, pa tudi do znanstvenikov in strokovnjakov na meni malo poznanih poljih raziskovanja in delovanja, zlasti antropologije in evolucije ter ekologije, in v precejšnji meri psihiatrije in filozofske epistemologije, ki so vse domene, na katere je bolj ali manj izrazito segel vpliv Batesonovih idej. Področje, kjer se počutim nekoliko bolj kompetentna za spoprijemanje z Batesonovimi besedili, je kibernetika – transdisciplinarna, na sistemski teoriji utemeljena znanost o kompleksnosti, v povezavi z njo pa tudi ožje področje sistemske (družinske) psihoterapije in drugih pomagajočih poklicev.

Omenjena protislovna občutja ob pisanju tega besedila so se napajala iz še enega vira. Branje Batesona je namreč zelo zahtevno miselno opravilo, s čimer se strinjajo domala vsi njegovi biografi, raziskovalci, recenzenti in komentatorji. Izjemno eleganten, s slikovitimi metaforami in pogosto duhovitimi analogijami bogat slog pisanja, konceptualno

izviren, pronicljiv in logično dosleden ter razviden miselni proces vodi bralko in bralca korak po korak, od ene do naslednje zanke v včasih enostavnih, drugič zapletenih vzorcih idejnega pletiva. Mnogi eseji so me dobesedno ponesli v višave ganjenosti, očaranosti in navdušenja nad brezčasno vsebino in ustvarjalnim, izostrenim načinom avtorjevega razmišljanja. Pri določenih besedilih sem se morala večkrat vrniti k branju meni težko razumljivih sestavkov. Nekateri prispevki pa me ali niso posebno pritegnili (skoraj vedno v povezavi z meni manj domačim znanstvenim področjem) ali sem njihov študij odložila na prihodnost, ko se jim bom lahko bolj zbrano posvetila. Veliko olajšanje sem začutila, ko sem v recenzijah in komentarjih drugih zasledila podobne bralske izkušnje.

V desetletjih, ki so minila od objave knjige, so različni ocenjevalci večkrat menili, da je Gregory Bateson eden od najbolj nerazumljenih mislecev in znanstvenikov dvajsetega stoletja. Eden prvih recenzentov *Korakov* je bil Slobodkin (1974), ki so ga Batesonove ideje navdihovale pri njegovem lastnem ukvarjanju z evolucijsko teorijo in je v zvezi s tem objavil članek. Ta je naletel na zelo mlačen odziv bralcev, kar je Slobodkin razložil z navezavo na nenavaden način Batesonovega razmišljanja, do katerega je bila mainstreamovska družbena in naravoslovna znanstvena javnost nezaupljiva. *Korake* opiše kot nabor med seboj slabo povezanih ali nepovezanih prispevkov brez razvidno postavljene formalne teorije, kot niz 'intelektualnih vinjet', ki vzbujajo vtis, da je njihov avtor pomemben mislec z zelo formalno, abstraktno teorijo, ki pa je iz nekega razloga ne razgrne pred oči bralcev. Mislim, da zapisano nazorno kaže, kako težko je bilo celo Batesonu naklonjenim članom visoko izobražene znanstvene skupnosti slediti kompleksno razmišljajočemu vizionarju na območje zunaj uhojenih interpretativnih poti.

Slobodkin med pomembnimi teoretskimi temami navede teorijo dvojne vezi, analizo alkoholizma in delovanja Anonimnih alkoholikov (AA) kot primera terapevtske dvojne vezi, omeni tudi proučevanje komunikacije pri kitih in delfinih. Del knjige, ki ga je po njegovih besedah najbolj navdihoval že pred izidom *Korakov*, se nanaša na biologijo in evolucijo, čeprav so ravno biologi in razvojni znanstveniki Batesona najmanj podprli. Slobodkin uporabi zanimivo analogijo, ko Batesona imenuje semenodajalca oziroma sejhalca idej, ki se otepa vloge očeta in se pogosto znajde v vlogi guruja. Svojo oceno sklene z ugotovitvijo, da so ga *Koraki* navdušili in hkrati spravili v svojevrstno nelagodje. Ko se sprašuje, kaj vse delo 'ni' – niti ni formalna znanstvena teorija s preverljivimi predpostavkami niti ni moralna filozofija -, svoje razmišljanje konča z zanimivo in pronicljivo domnevo, da gre v *Korakih* za oblikovanje in korekcijo mita: »Mogoče je, da Bateson govori zahodnim intelektualcem, naj spremenijo strukturo svoje mitologije« (Slobodkin, 1974: 74). Bateson (1972: 119) govori o znanosti, ki ljudem ponuja nekaj podobnega zemljevidu, le da gre za zemljevid naših običajnih načinov gledanja na svet z našimi lastnimi obnašanji vred, mi pa potrebujemo nove smeri oziroma navade mišljenja, povezane s kompleksnejšimi redi učenja, denimo, z učenjem učenja oziroma devteroučenjem. In *Koraki* rišejo obrise možnega novega zemljevida.

Navdihujoč je Batesonov uvodni nagovor z naslovom *Znanost uma in reda* (Bateson, 1972: xvii-xxvi), v katerem opredeli novi način razmišljanja o idejah, vključno z omrežji idej oziroma povezavami, ki jih imenuje 'um', predlagani način razmišljanja pa označi za 'ekologijo uma' oziroma 'ekologijo idej'. Ekološko razsežnost *Korakom* dajejo vprašanja o interakciji idej, o okoliščinah, v katerih nekatere ideje preživijo in se utrdijo oziroma stabilizirajo, druge pa propadejo in izzvenijo.

Ker dokumentirajo tri in pol desetletja avtorjevega dela, je za kompleksnejše razume-

vanje *Korakov* smiselno spoznati njegovo osebno zgodovino interakcij, družinsko mrežo, zgodovinski, družbeno kulturni in idejni kontekst njegovega življenja in raziskovanja. Za kratek, a pronicljiv pregled v branje sta primerna članka, ki ju je z zornega kota družinske terapije v počastitev že omenjene stoletnice Batesonovega rojstva napisal Stagoll (2005, 2006), antropološka perspektiva pa je, denimo, zajeta v prvi biografiji takratnega Batesonovega študenta Lipseta (1980) in jo je za slovenske bralke in bralce povzel Možina (1991; in v tej številki Kairosa ponovno objavil v posodobljeni obliki). Dragoceno antropološko interpretacijo Batesonovega življenja je prispeval Wardle (1999), za najizčrpnjšo pa velja biografija, ki jo je ustvaril Charlton (2003).

Bateson je zagovarjal kombinacijo natančnega (»rigoroznega«) in ohlapnega mišljenja in bil znan po svojih neobičajnih, interaktivnih predavanjih, v katerih je učno snov in način njenega podajanja prilagajal odzivom in pobudam študentk in študentov (Stagoll, 2006). Njegovi *metalogi* – po vzoru dejanskih pogovorov med njim-očetom in hčerko ustvarjeni dialogi o določeni nejasni temi in tako izvedeni, da se njihova struktura prilaga dotični temi – kažejo podoben spoj miselne strogosti in igrivosti, umske discipliniranosti in sproščenega prepuščanja navdihu. Velik vtis je name naredila prav lepota Batesonove filozofske argumentacije, izražene v procesu dialoga med odraslim in otrokom, ki se spoštljivo poslušata, povzemata in si vzajemno zastavljata ključno vprašanje, ki odpira prostor za raziskovanje pomenov drugega kot podlage za sporazumevanje: »Kako to misliš?« Opisani pristop, ki ga lahko v jeziku dialoških in narativnih sistemskih terapevtskih pristopov imenujemo 'drža nevednosti' (Anderson & Goolishian, 1992), Bateson demonstrira s svojimi opisi sodelovanja s psihiatričnimi pacienti veliko let pred konstrukcijo omenjenega stališča.

Shizmogeneza ter kibernetična epistemologija v teoriji in vsakdanjem življenju

V *Korakih* spremljamo začetke dela Batesona kot zoologa, ki so ga od vseh živali najbolj pritegnili ljudje, zato se je kmalu posvetil antropološkemu delu v Novi Britaniji in na Novi Gvineji. Proučeval je okoliščine, v katerih medskupinske interakcije vodijo do postopne diferenciacije oziroma shizmogeneze, se pravi, do jasno razlikujočih se vedenjskih skupinskih vzorcev, ki se v drugačnih razmerah ne bi tako močno izrazili. Razvil je koncepta simetrične in komplementarne shizmogeneze (interakcijskih oziroma odnosnih vzorcev), ki sta se do današnjega dne ohranila kot eno od temeljnih načel sistemske komunikacijske teorije, vgrajene v različna disciplinarna področja, ki vključujejo ukvarjanje z organiziranostjo in obnašanjem kompleksnih sistemov. S pomočjo antropološkega empiričnega gradiva je opisal in pojasnil načine komuniciranja, s katerimi se lahko skupini, ki stopnjujeta simetrične vzorce interakcije, zavarujeta pred vzajemnim uničenjem s ponovno vzpostavitev komplementarnih odnosov. Zelo drugačne, neshizmogene interakcijske vzorce je spoznal v proučevanju balijske kulture skupaj z ženo, znamenito kulturno antropologinjo Margaret Mead (1901-1978), kar je interpretativno povezal z izrazito močno, v otroštvu privzgojeno težnjo ljudi k vzpostavitvi in vzdrževanju dinamičnega ravnotežja na različnih ravneh delovanja skupnosti.

Z opisanimi interakcijskimi načeli lahko v kontekstu aktualnega časa razmišljamo o vrednosti učenja in prakticanja medvrstniške (in medgeneracijske) mediacije, če želimo ustvariti spodbudne pogoje za razvoj družbene kulture miroljubnega reševanja sporov.

Skoz optiko dveh prototipičnih sistemov s kulturo povezanih interakcijskih modelov – shizmogenega simetričnega oziroma tekmovalnega in neshizmogenega komplementarnega oziroma vzajemno dopolnjujočega interakcijskega sistema - lahko interpretiramo najrazličnejše druge pojave. Vzemimo za primer dominantno naracijo o razklanosti slovenskega naroda in naš odpor do neshizmogenih teženj v politiki, kjer tudi sredinsko politično usmerjenost cepimo na levo- in desnosredinsko.

V času druge svetovne vojne je Bateson v Indiji in na Cejlonu dve leti opravljajl antropolško delo za ameriško obveščevalno službo z nalogami sprožiti dezinformacije in prispevati k nastanku začaranega kroga shizmogenez v sovražnikovih vrstah, vendar je kasneje to epizodo svojega življenja obžaloval. Globoko je bil tudi nesrečen zaradi odnosa, ki so ga imeli pripadniki zavezniške vojske do lokalnega prebivalstva. Je pa verjetno logika shizmogenez kot stalne, dialektične krepitve (na primer medskupinskih, mednarodnih, po analogiji pa tudi znotrajdružinskih idr.) nasprotij, potem ko se enkrat vzpostavijo, tlakovala pot povojnemu razvoju pojmovanja 'krožne vzročnosti' pri opisovanju in pojasnjevanju obnašanja opazovanih sistemov.

Bateson je postal član transdisciplinarne skupine znanstvenikov v Palo Altu, zbranih okrog genialnega matematika Wienerja. Ta je za namene poimenovanja (samo)organizirajočih oziroma (samo)regulativnih procesov in vzorcev vedenja kompleksnih živih in neživih sistemov (z uporabo povratnih informacij) v smeri postavljenih ciljev predlagal izraz 'kibernetika'. Bateson je sposobnost sistema, da odgovori na interpretirani dražljaj oziroma informacijo ('razliko, ki ustvari razliko') na samokorektivne načine, označil za splošno lastnost življenja in uma oziroma duha. Opisano idejo je razvijal vse življenje. Kibernetiki besednjak je prispeval k integraciji družboslovnih in naravoslovnih znanosti na novi ravni abstrakcije, saj je priskrbel nov, transdisciplinarni jezik oziroma novo epistemologijo za opisovanje in razlago delovanja kompleksnih, komunikacijskih sistemov (Keeney, 1983; Možina & Kordeš, 1998).

Proučevanje kibernetike epistemologije in na njej utemeljenih načinov komunikacijskega ravnanja na psihiatrični kliniki za vojne veterane v Palo Altu ob sočasnem delu z ljudmi, odvisnimi od alkohola, v okviru terapevtske skupnosti AA je Batesonu, potrtem po nedavni razvezi z Margaret Mead (Stagoll, 2006: 126), odprlo vrata v novo ustvarjalno obdobje. Z izvirno analizo je pokazal, kako bi lahko učinkovitost AA - ki so do takrat (in morda še danes) širom po svetu v primerjavi z drugimi programi pomagali največjemu številu zasvojenih z alkoholom - razumeli na podlagi kibernetike epistemologije. V temeljnih pravilih delovanja AA je namreč prepoznal njeno praktično uporabo, čeprav AA omenjenih načel niso izpeljali iz kibernetike teorije, temveč bolj na podlagi svojih življenjskih izkušenj in intuicije. Dokler alkoholik vztraja v simetričnem oziroma tekmovalnem odnosu s steklenico, prepričan, da jo lahko nadzira in premaga, izgublja bitko. Šele ko zavzame komplementaren odnos do steklenice – ko na podlagi travmatske izkušnje 'udarca ob dno' svojega zasvojenjskega vedenja sprejme 'višjo silo', ki je ne more zavestno nadzorovati ali premagati, se dvoboj s steklenico lahko ustavi (Bateson, 1972: 309-337).

Opisani primer je Bateson kasneje uporabljal kot metaforo za logično napako v mnogo kompleksnejših sistemih s potencialno še bolj dramatičnimi posledicami za človekov odnos z okoljem. Dokler se doživljamo ločene od narave in si jo prizadevamo zavestno nadzorovati, tvegamo pot v pogubo. Možnosti za preživetje in kakovostno življenje imamo, le če razvijemo razumevanje, da smo ljudje del okolja, s katerim skupaj oblikujemo sistem drugega reda (Bateson, 1972: 477-513).

Nasprotujoči si odzivi na teorijo dvojne vezi

Ena od Batesonovih idej, ki mi je kot sistemski psihoterapevtki, socialni svetovalki in učiteljici zelo blizu, je razumevanje, da je vsako vedenje prilagoditev sistema posameznika, para, družine, skupine ali skupnosti na s strani teh sistemov interpretirane življenjske razmere, tudi kadar je vedenje označeno kot duševna motnja. Tako lahko celo 'besedno solato' osebe s psihiatrično diagnozo shizofrenije razumemo kot njen posebni jezik ali opis oziroma kot izraz njene življenjske (običajno travmatske) izkušnje, ki pa na ravni metakomunikacije zameša logične tipe (različne rede abstrakcije, katerih zamenjavanje povzroči paradokse), kar osebi otežuje ali onemogoča ustrezno interpretirati signale, izmenjane v medosebnih interakcijah.

Temeljno izhodišče teorije shizofrenije, ki jo je razvila projektna delovna skupina v Palo Altu (Bateson, Jackson, Haley & Weakland, 1956), je komunikacijska analiza s poudarkom na teoriji logičnih tipov (Whitehead & Russell, 1963, izv. 1910). Avtorji so opredelili nujne pogoje za vzpostavitev (učenje) komunikacijskega oziroma odnosnega konteksta, imenovanega vzorec 'dvojne vezi'. Ti pogoji vključujejo protislovje med sporočilom (en logični tip) in z njim povezanim metasporočilom (drug logični tip), ki prvo sporočilo kontekstualizira, opisane okoliščine pa se dlje časa ponavljajo znotraj medosebnega odnosa, v katerem se ena oseba nahaja v vlogi 'žrtve'. Pri osebi, ujeti v dvojno vez, se lahko razvijejo znaki duševne motnje shizofrenije. To teorijo psihosocialno povzročeni težav v duševnem zdravju so njeni avtorji utemeljili na kliničnih in eksperimentalnih podatkih. Vedenje osebe, ujete v komunikacijsko oziroma odnosno navado dvojne vezi, iz katere se ne more rešiti, so Bateson in njegovi sodelavci razumeli kot zanjo najbolj smiselni preživetveni odgovor, s katerim se samokorektivno (četudi brez običajnega 'krmilnika') prilagodi na svoje (boleče) doživljanje situacije, tako da se pred tem doživljanjem zavaruje.

Ko so se v znanstveni in strokovni literaturi pojavile kritične ocene te teorije, so Bateson in kolegi (Bateson idr., 1963) napisali nov članek, v katerem so poudarili, da svoje teorije niso predlagali kot absolutne razlage o nastanku in vzdrževanju psihotične motnje, temveč kot možno hipotezo, ki jo je možno postaviti ob bok drugim, na primer genetski in psihodinamski hipotezi. Kljub temu je teorija dvojne vezi obveljala za enega najbolj spornih razlagalnih konstruktov duševne motnje. Bateson je v naslednjih letih ponovno pojasnjeval svoje pojmovanje razvoja paradoksov v komunikaciji. Tako kot v svojih delih, objavljenih veliko let pred *Koraki*, je poudarjal svoje raziskovanje in razumevanje abstraktnih vzorcev, ki povezujejo tudi različne druge pojave, kot so (likovna) umetnost, poezija in humor pa tudi komunikacijske oblike, ki niso vezane na človeški jezik in človeške interakcije, temveč na temeljne biološke procese prilagoditve in razvoja (Tramonti, 2018). Že v svojem eseju o dvojni vezi, ki je izšel leta 1969, je opozoril na nevarnost in problem popredmetenja metafore dvojne vezi. Dvojna vez je *ideja*, ne pa *stvar* v človekovem umu. Je konstrukt vzorca (logični red abstrakcije), ki ga ni mogoče enačiti z nobenim posamičnim primerom konkretne komunikacije (logični red konkretnosti) (Stagoll, 2005).

Menim, da je naravnost tragično, kako so bile ideje tako izvirnega, pronicljivega in etično občutljivega misleca zaradi nenatančnega poznavanja in poenostavljenega razumevanja njegovega dela preoblikovane in potvorjene do podobe, ki je postala predmet silovitega obsojanja in preganjanja. Sporna ni Batesonova teorija dvojne vezi, sporna in

utemeljeno kritizirana je njena popredmetena interpretacija, ki so jo razvili in nato pribili na križ teoretiki in praktiki, ki so jo 'uporabljali' v svojem kliničnem delu.

Batesonova hči Nora Bateson (Bateson & Sieburg, 2011) v dokumentarnem filmu, posvečenem očetu, govori o 'družbeni dvojni vezi' kot o samookrepljujočem protislovnem odnosu med družbeno neenakostjo in spodbujanjem gospodarske rasti, kar vodi k še več neenakosti, saj so bogati vse bogatejši, revni vse revnejši. Avtorica navaja še 'globalno oziroma ekološko dvojno vez' človekove ujetosti v protislovje prizadevanj za ohranitev naravnega okolja ob sočasnih poskusih ohraniti (in dvigniti) življenjski standard, kar zahteva nenehno gospodarsko rast z uničujočimi učinki na okolje. Izhod iz omenjenih destruktivnih samookrepljujočih protislovij nakazujejo sodobna transdisciplinarna gibanja, običajno povezana z ekosistemskimi in ekosocialnimi sistemskimi pogledi na naše aktualne življenjske razmere. Steffen, Richardson in Rockström s široko mednarodno mrežo sodelavcev (2015) opozarjajo, da nujno potrebujemo novo paradigmo, ki bo povezala razvoj človeških skupnosti s prizadevanji za ohranitev sistema Zemlje v stanju odpornosti in uspešnega prilagajanja. Zavezanost trajnemu obstoju našega planeta se počasi, a vztrajno prebija med glavne namene izobraževanja mladih (Laurie, Nonoyama-Tarumi, McKeown & Hopkins, 2016). V njih ekosistemsko razmišljajoči znanstveniki prepoznavajo tisto skupino ljudi, ki se lahko uspešno upre obstoječi kulturi potrošništva in z zagovarjanjem ter udejanjanjem postmaterialističnih vrednot povede človeštvo v ustvarjanje življenjskih slogov, s katerimi bomo sistemu Zemlje omogočili kakovostno preživetje in trajnostni razvoj (Fien, Neil & Bentley, 2008).

Kot izjemno značilnost Batesonovega pisanja od prvega do zadnjega eseja v *Korakih* razumem njegovo samokritičnost, pripravljenost, da z bralko in bralcem podeli svojo interpretacijo napak v miselnih in empiričnih raziskovalnih postopkih. Odprto piše tudi o svojih raziskovalnih zastojih in neuspehih, izkušnjah nerazumljenosti s strani stanovskih kolegov in o tem, kako so (zlasti na začetku Batesonovega antropološkega dela) pogosto ignorirali njegove objave. Poroča o svojih razočaranjih nad kolegi v sicer izredno ustvarjalni projektni skupini v Palo Altu, ko je po desetletju razburljivega inovativnega proučevanja in eksperimentiranja na področju duševnega zdravja zlasti med Batesonom in Haleym prišlo do razkorakov v idejah glede uporabe kibernetične epistemologije in drugih vidikov kibernetične znanosti o vzorcih v kontekstu sistemske (družinske) psihoterapije (Stagoll, 2006). Bateson je bil od nekdaj nezaupljiv do najrazličnejših 'taktik moči' in zavestno načrtovanih terapevtskih posegov na kateri koli ravni (velikosti, kompleksnosti) sistema, saj je to razumel kot neželjeno vračanje k zastarelemu darvinističnemu modelu 'preživetja in prevlade najmočnejših', medtem ko je sam zagovarjal idejo 'vzajemnega prilagajanja' oziroma 'vzajemnega spreminjanja' (koevolucije) sobivajočih organizmov (Stagoll, 2006).

Sledi Batesonovih idej v sodobnih znanostih

Koliko so torej Batesonove objave – znanstvene monografije, poglavja in članki, objavljeni prispevki na znanstvenih, strokovnih in umetniških dogodkih, metalogi, govori, pisma, vizualni dokumenti in drugo natisnjeno gradivo – sploh še žive v kontekstu sedanjega trenutka in kakšno mesto v njem zasedajo *Koraki k ekologiji uma*?

Rezultati mojega površnega, nesistematičnega spletnega poizvedovanja so me presenetili: kljub časovni odmaknjenosti avtorjevih objav najdemo njihove vedno nove recenzije, komentarje in druge vrste omemb – od znanstvenih in strokovnih knjig ter

revij do blogov, poglavje zase pa so podatki o citiranosti. Samo za časovno obdobje med letoma 1996 in 2006 so Thomas, Waits in Hartsfield (2007) z uporabo iskalnikov citatov v družboslovnih in naravoslovnih vedah (SSCI in SCI-E) zgolj v angleških virih našli navedbo prek 430 Batesonovih del in blizu 7400 citatov. Ko so svoje raziskovanje zožili na tri najbolj citirana avtorjeva dela, članek *K teoriji shizofrenije* (Bateson et al., 1956) in knjigi *Koraki k ekologiji uma* (Bateson, 1972) ter *Um in narava: nujna enotnost* (Bateson, 1979), so zmagali *Koraki* s prek 2800 sklicev v izbranem desetletnem časovnem okviru in na izjemno širokem spektru znanstvenih disciplin – v organizacijskih vedah, sociologiji, izobraževanju, antropologiji, komunikologiji, ekologiji, arhitekturi, biosemiotiki, zdravstveni negi idr. in, seveda, na področju duševnega zdravja, zlasti v (sistemski) psihoterapiji in psihiatriji. Ob tem se mi zdi zanimivo, da odlična izdaja novega sklopa Batesonovih esejev, ki jo je leta 1991 uredil Rodney E. Donaldson, ni našla večjega odmeva (Bateson, 1991).

Čeprav sta k visokemu številu ugotovljenih navedb Batesona prispevali (glede na omenjeno raziskavo) nedavna stota obletnica njegovega rojstva (2004) in malo zatem petdeseta obletnica objave odmevnega dela o shizofreniji (2006), se zdi, da se navzočnost avtorja v znanstvenih besedilih drugih raziskovalcev nadaljuje tudi po letu 2006.

O tem, kakšne sledi je pustilo Batesonovo življenje in delo na raznolikih znanstvenih področjih, so napisane mnoge monografije in znanstveni članki (ob plejadi na spletu objavljenih diplomskih, magistrskih in doktorskih del), precej tudi v zadnjem desetletju (med njimi Tramonti, 2018; Chaney, 2017; Borden, 2017; Harries-Jones, 2016; Savino, 2014; Summerson Carr, 2011; Strong & Wilder, 2009; Charlton, 2008; Morin, 2008). Iskalnik spletne knjižnice Questia za obdobje od leta 2006 do danes pokaže blizu 400 knjig, člankov, revij in časopisov, v katerih je omenjen Gregory Bateson.

Na podlagi svojega sistematičnega pregleda citiranosti Batesona v obdobju od leta 1996 do 2006 raziskovalci Thomas, Waits in Hartsfield (2007: 875-877) takole povzemajo svoje zanimive ugotovitve, ki jih bom dopolnila s še sodobnejšimi znanstvenimi viri:

1. Kljub visokemu indeksu citiranosti avtorja obstaja le peščica psihoterapevtskih objav, katerih pisci svoje terapevtske modele gradijo na temeljih Batesonovih pojmovanj. Njegovo navajanje se zdi bolj lepotni okras, kozmetični dodatek, ki naj bi izkazoval in zagotovil kredibilnost pisca, ne pa resno upoštevanje vsebine citatov. Sodobni družinski in drugi sistemski psihoterapevti zavzemajo eno od naslednjih treh stališč do Batesonovega dela, tako da:
  - a. njegove ideje integrirajo z drugimi konceptualnimi in celo drugimi epistemološkimi usmeritvami (pri čemer se avtorji malo vzajemno navajajo),
  - b. odprto zavračajo avtorjevo kibernetiko ali
  - c. zgodnjiesistemske zamisli nasploh omalovažujejo kot napačne ali nepomembne.

Sklepamo lahko, da sistemski psihoterapevti slabo in le površno poznajo Batesonovo epistemologijo in njegove navdihujoče koncepte. Zahtevnost branja, ki v današnjem življenjskem tempu od terapevtov in terapevtov terja dodaten čas za intenzivno razmišljanje in prevpraševanje njihovih ustaljenih miselnih navad, ne napoveduje, da se bo opisano stanje kaj kmalu spremenilo. Vendar avtorji raziskave niso povsem črnogledi glede terapevtske prihodnosti in pričakujejo spremembo obstoječega stanja ter vračanje sistemskih psihoterapevtov in psihoterapevtov k epistemološkimi in teoretskim sistemskim koreninam.

Njihov pogled me je utrdil v prepričanju, da na Fakulteti za psihoterapevtsko znanost Univerze Sigmunda Freuda v Ljubljani (Možina, 2007, 2016) in Fakulteti za socialno delo Univerze v Ljubljani opravljamo izredno dragoceno in redko delo, ker od sredine osemdesetih let prejšnjega stoletja kontinuirano proučujemo in poučujemo teoretske ideje Batesona in drugih sistemsko teoretskih ustvarjalcev in ljudem, ki se na nas obračajo po pomoč, nudimo sistemske oblike psihosocialne podpore in psihoterapije. Po večletnem sodelovanju z Grahamom Barnesom v okviru seminarskega izobraževanja na ozemlju bivše Jugoslavije smo leta 1993 ustanovili Mednarodno šolo kibernetike psihoterapije kot podiplomski specialistični študij na Medicinski fakulteti Univerze v Zagrebu, glede na njegov kibernetični epistemološki okvir edini te vrste v svetovnem merilu (Možina, 1993 a, b; Barnes, 1994). V letih vzpostavljanja fakultetnega študija psihoterapevtske znanosti v Ljubljani (Možina, 2007, 2016) smo slovenski in hrvaški kolegi v Mednarodni šoli kibernetike psihoterapije – sistemski pristop naš dotedanji sistem izobraževanja razdvojili v dve samostojni enoti, naše sodelovanje pa se nadaljuje (Možina & Makovec, 2010; Možina et al., 2011).

Na temeljih dela tistih, ki so od sredine 20. stoletja gradili telo sistemskih znanj in risali zemljevide sistemske socialnodelovne in psihoterapevtske prakse, prispevamo k njihovemu nadaljnjemu razvoju in nadgradnji (Barnes, 1994, 2001, 2002, 2008; Kobal, 2004, 2005; Kobal & Možina, 2004; Kordeš, 2004, 2005; Kordeš & Jeriček, 2001; Miškulin, 2014, 2016 a, b, 2017; Možina, 1991, 2005, 2007, 2010, 2013, 2016; Možina & Kordeš, 1998; Možina & Makovec, 2010; Čačinovič Vogrinčič, Kobal, Mešl & Možina, 2005; Možina, 2005; Možina et al., 2011; Stritih, 1992, 1993 a, b, 1994; Stritih & Možina, 1992, 2000; Štajduhar, 2010; Šugman Bohinc, 1997, 1998, 2000 a, b, 2005, 2010, 2011, 2013, 2016 a, b, c). Ponosni smo, da smo s pedagoškim in raziskovalnim delom, številnimi objavami (žal pretežno v slovenskem jeziku) in mednarodnimi povezavami pokazali sebi in svetu, kako bogato obrodijo trte Batesonovih idej, če jih okopavamo, obrezujemo, gnojimo, zalivamo, proučujemo in redno okušamo ter izboljšujemo njihove sadove.

2. Kljub številnim omejitvam raziskave in analiziranega gradiva je navzočnost idejne zapaščine Gregorja Batesona še vedno močna v znanstvenih objavah na področju antropologije, kvalitativnega raziskovanja, izobraževanja, poslovanja in organizacijskega upravljanja, etike in sociologije in nekaterih posamičnih teorij, ki jih navdihujejo zlasti avtorjeve ideje v domeni ekologije. Žal med viri, na katere se sklicujejo sodobni avtorji ekosistemske paradigme (kot že omenjeni Fien et al., 2008; Steffen et al., 2015; Laurie et al., 2016), ni Batesonovih idej, zraslih iz njegove ekosistemske epistemologije.

Tramonti (2018) deluje nekoliko bolj optimistično, ko se v svojih napovedih za prihodnost sistemske psihoterapije opira na novejša transteoretična raziskovalna spoznanja o kontekstualnih dejavnikih psihoterapevtske uspešnosti, čemur lahko dodam vse večje zavedanje uporabnosti sodobnih znanosti o kompleksnosti v psihoterapiji (glej na primer Možina & Kordeš, 1998; Schiepek, Tominschek & Heinzl, 2014). Ne tehnike, temveč kakovosten terapevtski odnos in delovna zveza med pomagajočimi in njihovimi sodelovalniki sta glavna podlaga za omogočanje procesov učinkovitega sodelovanja (Kobal, 2004, 2005; Čačinovič Vogrinčič et al., 2005; Možina, 2013). Bateson je svoje ideje utemeljil na komunikaciji, odnosu, v katerem se ljudje učimo opustiti svoje manj zadovoljive miselne, čustvene in vedenjske navade in jih spremeniti v smeri uspešnejše prilagoditve na življenjske okoliščine, medtem ko prizadevanje po enosmernem nadzoru ne vodi k

potrebemu (dinamičnemu) ravnovesju.

Sodobni raziskovalci značilnosti najuspešnejših psihoterapevtov pa med drugim navajajo (Miller, Hubble, Chow & Seidel, 2013): redno kritično refleksijo o lastnih epistemoloških predpostavkah in njihovo korigiranje, prožno in empatično sprejemanje ljudi in predpostavlanje smiselnosti njihovih vzorcev delovanja kot načina prilagoditve na zahtevne (odnosne in druge) razmere in sprotno pridobivanje, dajanje in spremljanje povratnih informacij v terapevtskem odnosu, s čimer soustvarjajo potencialno spodbudne kontekste za uresničevanje dogovorjenih zelenih sprememb.

Sklep

V uvodu v pričujoče besedilo sem si postavila vprašanje o smiselnosti izdaje *Korakov k ekologiji uma*. Odgovorim lahko, da je sedeminštirideset let staro delo Gregoryja Batesona še kako vredno prevoda, saj ta izjemni, za časa svojega življenja in po njem pretežno nerazumljeni in spregledani, a vizionarski mislec ostaja na seznamu najbolj citiranih in proučevanih sistemskih teoretikov. Vredno je tudi zato, ker si lahko obetamo, da se bo znanstvena in strokovna javnost ob uveljavljanju novejših transdisciplinarnih znanosti o kompleksnih sistemih in paradigme socialnega konstrukcionizma (znova) ovedla dragocenosti in naprednosti kibernetike epistemologije ter sistemskih konceptov komunikacije, učenja in vzajemnega razvoja.

Zaradi dinamike hitre rasti ob prepočasnem gospodarskem in širšem družbenem reorganiziranju in prestrukturiranju, zaradi prisilnega preseljevanja prebivalstva, onesnaženosti planeta in ekoloških nesreč ob vztrajnem povečevanju družbenih neenakosti danes nujno potrebujemo kompleksne odgovore na kompleksna vprašanja (Šugman Bohinc, 2016 a, b) in razvijamo gotovost v negotovost (Možina, 2010), pri čemer se lahko opremo na mestoma težko razumljivo, večinoma pa navdihujočo Batesonovo knjigo *Koraki k ekologiji uma* in na dela, ki jih je avtor napisal ali so bila objavljena v letih po njenem izidu (Bateson, 1979, 1991; Bateson & Bateson, 1987). Pričujočo številko Kairosa, v kateri smo tematski sklop posvetili Gregoryju Batesonu, smo izkoristili kot priložnost, da izrazimo zasluženost spoštovanje in čast njegovemu opusu, katerega znanstveno in etično kvaliteto lahko vse bolj razumemo in cenimo.

LITERATURA

- Anderson, H. & Goolishian, H. (1992). The Client is the Expert: A Not-knowing Approach to Therapy. V S. McNamee & K. J. Gergen (ur.). *Therapy as Social Construction* (str. 25–39). London: Sage.
- Barnes, G. (1994). *Justice, Love & Wisdom. Linking Psychotherapy to Second-Order Cybernetics*. Zagreb: Medicinska Naklada.
- Barnes, G. (2001). Voices of Sanity in the Conversation of Psychotherapy. *Kybernetes*, 30 (5-6), 526-552.
- Barnes, G. (2002). *Hypnosis as a Condition for Psychotherapy*. *Hypnos*, 29 (4), 149-163.
- Barnes, G. (2008). An Introduction to Dialogotherapy. *Kairos. Slovenska revija za psihoterapijo*, (2/3-4), 25-59.
- Bateson, G., Jackson, D. D., Haley, J. & Weakland, J. H. (1963). A Note on the Double Bind - 1962. *Family Process*, 2 (1), 154-161. <https://doi.org/10.1111/j.1545-5300.1963.00154.x> (12. 4. 2019).
- Bateson, G. (1972). *Steps to an Ecology of Mind*. New York: Ballantine Books.
- Bateson, G. (1979). *Mind and Nature: A Necessary Unity*. New York: Ballantine Books.
- Bateson, G. (1991). *A Sacred Unity: Further Steps to an Ecology of Mind*. Edited by Donaldson, R. E. New York: HarperCollinsPublishers.
- Bateson, G., Bateson, M. C. (1987). *Angels Fear: Towards an Epistemology of the Sacred*. Macmillan: New York.
- Bateson, N. & Sieburg, D. (2011). *An Ecology of Mind*. Narrated by Nora Bateson. Oley, PA: Bullfrog Films. DVD ISBN: 1-59458-905-4.
- Borden, R. J. (2017). Gregory Bateson's Search for "Patterns Which Connect" Ecology and Mind. *Human Ecology Review*, 23 (2), 87-96.
- Chaney, A. (2017). *Runaway: Gregory Bateson, the Double Bind, and the Rise of Ecological Consciousness*. University of North Carolina Press.
- Charlton, N. G. (2008). *Understanding Gregory Bateson: Mind, Beauty, and the Sacred Earth*. Albany: State University of New York Press.
- Čačinovič Vogrinčič, G., Kobal, L., Mešl, N. & Možina, M. (2005). *Vzpostavljanje delovnega odnosa in osebnega stika [Establishment of Working Relationship and Personal Contact]*. Zbirka Katalog socialnega dela. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Fien, J., Neil, C. & Bentley, M. (2008). Youth Can Lead the Way to Sustainable Consumption. *Journal of Education for Sustainable Development*, 2 (1), 51-60. <https://doi.org/10.1177/097340820800200111> (20. 4. 2019).
- Harries-Jones, P. (2016). *Upside-Down Gods: Gregory Bateson's World of Difference*. New York: Fordham University Press.
- Hoffmeyer, J. (ur.) (2008). *A Legacy for Living Systems. Gregory Bateson as Precursor to Biosemiotics*. Berlin: Springer Science + Business Media B.V.
- Keeney, B. P. (1983). *Aesthetics of Change*. New York: The Guilford Press.
- Kobal, L. (2004). Terapevtska delovna zveza: integrativni koncept sodobne psihoterapije. [Therapeutic Alliance: Integrative Concept of Contemporary Psychotherapy]. V Bohak, J. & Možina, M. (ur.). *Kompetentni psihoterapevt: prispevki na naslovno temo, druge delavnice, prispevki iz drugih virov* (str. 152-160). Maribor: Slovenska krovna zveza za psihoterapijo.
- Kobal, L. (2005). Psihoterapevtski odnos: sodobni tokovi v psihoterapiji. [Psychotherapeutic Relationship: Current Trends in Psychotherapy]. V Bohak, J. & Možina, M. (ur.). *Sodobni tokovi v psihoterapiji: od patogeneze k salutogenezi* (str. 84-97). Maribor: Slovenska krovna

- zveza za psihoterapijo.
- Kobal, L. & Možina, M. (2004). Razvijanje sistemske kompetentnosti in sistemske psihoterapije v okviru društva Odmev [The Development of Systemic Competence in Systemic Psychotherapy in the Association Echo]. V Bohak, J. & Možina, M. (ur.). *Kompetentni psihoterapevt* (str. 19-28). Maribor: Slovenska krovna zveza za psihoterapijo.
- Kordeš, U. (2004). *Od resnice k zaupanju [From Truth to Trust]*. Ljubljana: Studia humanitatis.
- Kordeš, U. (2005). Znanost s stališča udeležnosti [Science from Participatory Position]. *Časopis za kritiko znanosti*, 33 (221), 206-221.
- Kordeš, U. & Jeriček, H. (2001). Komunikacija kot spiralno približevanje [Communication as Spiral Approaching]. *Socialno delo*, 40 (5), 275-289.
- Laurie, R., Nonoyama-Tarumi, Y., McKeown, R. & Hopkins, C. (2016). Contributions of Education for Sustainable Development (ESD) to Quality Education: A Synthesis of Research. *Journal of Education for Sustainable Development*, 10 (2), 226-242. <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/0973408216661442> (20. 4. 2019).
- Lipset, D. (2005). Author and Hero - Rereading Gregory Bateson: The Legacy of a Scientist. *Anthropological Quarterly*, 78 (4), 899-915.
- Lipset, D. (1981). *Gregory Bateson: The Legacy of a Scientist*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Miller, S. D., Hubble, M. A., Chow, D. L. & Seidel, J. A. (2013). The Outcome of Psychotherapy: Yesterday, Today, and Tomorrow. *Psychotherapy*, 50 (1), 88-97.
- Miškulin, I. (2014). Kibernetika psihoterapije [Cybernetics of Psychotherapy]. V Kozarič-Kovačič, D. & Frančičkovič, T. (ur.). *Psihoterapijski pravci* (str. 327-338). Zagreb: Medicinska Naklada.
- Miškulin, I. (2016 a). Svjedočanstvo u hermeneutičkoj psihoterapiji [Testimony in Hermeneutic Psychotherapy]. V Prijić-Samaržija, S., Malatesti, L. & Baccarini, E. (ur.). *Moralni, politički i društveni odgovori na društvene devijacije* (str. 51-82). Rijeka: Filozofski fakultet u Rijeci.
- Miškulin, I. (2016 b). Epistemologija vrline u psihoterapiji [Virtue Epistemology in Psychotherapy]. Rijeka: Filozofski fakultet u Rijeci (doktorska disertacija).
- Miškulin, I. (2017). Psychotherapist's Epistemic Responsibility. *Kairos. Slovenska revija za psihoterapijo*, 11 (1-2), 25-60.
- Morin, E. (2008). *On Complexity*. Cresskill, NJ: Hampton Press, Inc.
- Možina, M. (1991). Glasnik nove paradigme v znanosti [Messenger of a New Paradigm in Science]. *Nova revija*, 10 (105/106), 163-183.
- Možina, M. (1993 a). School of Psychotherapy Cybernetics introduces itself: Effective organization of effective psychotherapy. *Psychiatria Danubina*, 5 (1-2), 63-68.
- Možina, M. (1993 b). Metalogue: What is the School of Psychotherapy Cybernetics all about. *Psychiatria Danubina*, 5 (1-2), 69-74.
- Možina, M. (2005). Prispevek sistemske psihoterapije k sodobnim tokovom v psihoterapiji [The Contribution of Systemic Therapy to the Modern Streams in Psychotherapy]. V Bohak, J. & Možina, M. (ur.). *Sodobni tokovi v psihoterapiji: od patogeneze k salutogenezi*. (str. 8-24). Maribor: Slovenska krovna zveza za psihoterapijo.
- Možina, M. (2007). V Sloveniji se je začel fakultetni študij psihoterapije [In Slovenia the Faculty Study of Psychotherapy has started]. *Kairos – Slovenska revija za psihoterapijo*, 1 (1-2), 83-103.
- Možina, M. (2010). O psihoterapevtovi gotovosti v negotovost, dvojni vezi in paradoksih [About Psychotherapist's Certainty to Uncertainty, Double Bind and Paradoxes]. *Kairos. Slovenska revija za psihoterapijo*, 4 (1-2), 67-96.
- Možina, M. (2013). Shema za opazovanje in izvajanje učinkovite psihoterapije utemeljena na

- psihoterapevtski znanosti [Scheme for Observing and Implementing Effective Psychotherapy Based on the Psychotherapy Science]. *Kairos. Slovenska revija za psihoterapijo*, 7 (3-4), 25-62.
- Možina, M. (2016). Tako mladi pa že psihoterapevti: Akademizacija psihoterapije v Sloveniji in neposredni študij psihoterapevtske znanosti na Fakulteti za psihoterapevtsko znanost Univerze Sigmunda Freuda v Ljubljani. [So young and already psychotherapists: Academization of psychotherapy in Slovenia and direct study of psychotherapy science at the Faculty of psychotherapy science of Sigmund Freud University in Ljubljana]. V Fiegl, J. *Tako mlad pa že psihoterapevt: Empirična raziskava o neposrednem študiju psihoterapije* (str. 165-190). Ljubljana Vienna: Sigmund Freud University Press.
- Možina, M. & Kobal, L. (2005). Razvijanje stališča udeležnosti v psihoterapiji [Developing a Participatory Position in Psychotherapy]. *Časopis za kritiko znanosti*, 33 (221), 195-205.
- Možina, M. & Kordeš, U. (1998). Obiranje sadov z Drevesa spoznanja [Harvesting Fruit from the Tree of Knowledge]. V Maturana, H. R. & Varela, F. J., *Drevo spoznanja* (str. 219-248). Ljubljana: Studia humanitatis (spremna beseda).
- Možina, M. & Rus-Makovec, M. (2010). Sistemska psihoterapija [Systemic Psychotherapy]. V Lojk, B. (ur.). *Psihoterapija na Slovenskem : pregled psihoterapevtskih šol, udeleženk strokovnega srečanja Psihoterapija na Slovenskem* (str. 195-224). Kranj: Inštitut za realitetno terapijo.
- Možina, M., Štajduhar, D., Kačič, M. & Šugman Bohinc, L. (2011). Sistemska psihoterapija [Systemic Psychotherapy]. V Žvelc, M., Možina, M. & Bohak, J. (ur.). *Psihoterapija* (str. 415-501). Zbirka Psihoterapevtske študije. Ljubljana: IPSA.
- Questia library (<https://www.questia.com/#/library>). Podatki o omembi G. Batesona po 31.12.2006 pridobljeni dne 6. 4. 2019 s: <https://www.questia.com/searchglobal#!/?keywords=%22gregory%20bateson%22%20or%20%22bateson%20gregory%22!AllWords&publicationDateStart=12%2F31%2F2006&PeerReviewedType=o&pageNumber=1&mediaType=books#books41>
- Savino, G. (2014). *Ontology of Complexity. A Reading of Gregory Bateson*. Scotts Valley, CA: Createspace.
- Schiepek, G. K., Tominschek, I. & Heinzl, S. (2014). Self-organization in Psychotherapy: Testing the Synergetic Model of Change Processes. *Frontiers of Psychology*, 5 (1089), 1-11.
- Slobodkin, L. B. (1974). Mind, Bind, and Ecology: A Review of Gregory Bateson's Collected Papers. *Human Ecology*, 2 (1), 67-74.
- Stagoll, B. (2005). Gregory Bateson (1904-1980): A Reappraisal. *Australian and New Zealand Journal of Psychiatry*, 39 (11-12), 1036-1045.
- Stagoll, B. (2006). Gregory Bateson at 100. *Australian and New Zealand Journal of Family Therapy*, 27 (3), 121-134.
- Steffen, W., Richardson, K., Rockström, J., Cornell, S. E., Fetzer, I., Bennett, E. M. et al., (2015). Planetary boundaries: Guiding human development on a changing planet. *Science*, 347 (6223), 1259855-1 – 1259855-10. DOI: 10.1126/science.1259855.
- Stritih, B. (1992). *Skupinsko delo v procesu psihosocialne pomoči*. [Group Work in the Process of Psychosocial Help]. Ljubljana: Filozofska fakulteta (doktorska disertacija).
- Stritih, B. (1993 a). Samoorganizacija in samopomoč – sistemski pristop v procesu psihosocialne pomoči. [Self-organization and Self-help]. *Nova revija*, 12, 101-134.
- Stritih, B. (1993 b). Iskanje novih možnosti pri reševanju kompleksnih osebnih in socialnih problemov [Searching for New Possibilities in Solving Complex Personal and Social Problems]. *Socialno delo*, 32 (5-6), 19-28.
- Stritih, B. (1994). *Prispevki za študij socialnega dela. [Contributions for the Study of Social Work]*. Ljubljana: VŠSD.

- Stritih, B. & Možina, M. (1992). Avtopoeza: procesi samoorganiziranja in samopomoči. [Auto-poiesis: Processes of Self-organization and Self-help]. *Socialno delo*, 31 (1-2), 19-79.
- Stritih, B. & Možina, M. (2000). Social Work with Psychiatric Patients in Slovenia: The Rise of Users' Organizations and the Dialectic between Control Strategy and Helping Strategy. *Dynamische Psychiatrie*, 33 (3), 299-311.
- Strong, M. & Wilder, L. (2009). *Viewpoints: Visual Anthropologist at Work*. Austin: University of Texas Press.
- Summerson Carr, E. (2011). *Scripting Addiction: The Politics of Therapeutic Talk and American Sobriety*. Princetown, NJ: Princetown University Press.
- Štajduhar, D. (2010). Uvod v konstruktivizem za psihoterapevte [An Introduction to Constructivism for Psychotherapists]. *Kairos. Slovenska revija za psihoterapijo*, 4 (1-2), 29-48
- Šugman Bohinc, L. (1997). Epistemologija socialnega dela [Epistemology of Social Work]. *Socialno delo*, 36 (4), 289-308.
- Šugman Bohinc, L. (1998). Epistemologija socialnega dela II [Epistemology of Social Work II]. *Socialno delo*, 37 (6), 417-440.
- Šugman Bohinc, L. (2000 a). *Kibernetika konverzacije - o spreminjanju razumevanja sebe in drugega skozi razgovor [Cybernetics of Conversation – on Changing the Understanding of Oneself and the Other through Dialogue]*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Šugman Bohinc, L. (2000 b). Kibernetika spremembe in stabilnosti [Cybernetics of Change and Stability]. *Socialno delo*, 39 (2): 93-108.
- Šugman Bohinc, L. (2005). Epistemologija podpore in pomoči [Epistemology of Support and Help]. *Časopis za kritiko znanosti*, 33 (221), 167-181.
- Šugman Bohinc, L. (2010). Od objektivizma h konstruktivizmu in socialnemu konstrukcionizmu v sistemski psihoterapiji [From Objectivism to Constructivism and Social Constructionism in Systemic Psychotherapy]. *Kairos. Slovenska revija za psihoterapijo*, 4 (1-2), 51-65.
- Šugman Bohinc, L. (2011). Sinergetika soustvarjanja učenja in pomoči v šoli [Synergetics of Co-creating Learning and Help in School]. V Šugman Bohinc, L. (ur.). *Izvirni delovni projekt pomoči* (str. 36-79). Zbirka Učenci z učnimi težavami. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Šugman Bohinc, L. (2013). Sinergetika učenja in pomoči v šoli [Synergetics of Learning and Help in School]. V Kodele, T., Mešl, N. (ur.). *Otrokov glas v procesu učenja in pomoči. Priročnik za vrtce, šole in starše* (str. 98-135). Ljubljana: Zavod RS za šolstvo.
- Šugman Bohinc, L. (2016 a). Cybernetics and Synergetics as Foundations for Complex Approach towards Complexities of Life. *Constructivist Foundations*, 11 (3), 530-532.
- Šugman Bohinc, L. (2016 b). Social Work : The Science, Profession and Art of Complex Dealing with Complexity. V Mešl, N. & Kodele, T. (ur.). *Co-creating processes of help : collaboration with families in the community* (str. 41-63). Ljubljana: Faculty of Social Work.
- Šugman Bohinc, L. (2016 c). Sinergetični sodelovalni model socialnega dela z družino v skupnosti v družbi [Synergetic Collaborative Model of Family-in-a-Community Social Work]. V Kodele, T. & Mešl, N. (ur.). *Družine s številnimi izzivi: soustvarjanje pomoči v skupnosti* (str. 113-134). Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Thomas, F. N., Waits, R. A. & Hartsfield, G. L. (2007). The Influence of Gregory Bateson: Legacy or Vestige? *Kybernetes*, 36 (7/8), 871-883.
- Tramonti, F. (2018). Steps to an Ecology of Psychotherapy: The Legacy of Gregory Bateson. *Systems Research and Behavioral Science*. Published online in Wiley Online Library: wileyonlinelibrary.com. DOI: 10.1002/sres.2549.

- Wardle, H. (1999). Gregory Bateson's Lost World: The Anthropology of Haddon and Rivers Continued and Deflected. *Journal of History of the Behavioral Sciences*, 35 (4), 379-389.
- Whitehead, A. N. & Russell, B. (1963, 2. izd., 1910, izv.). *Principa Mathematica*. Prvi letnik. Cambridge: The University Press.